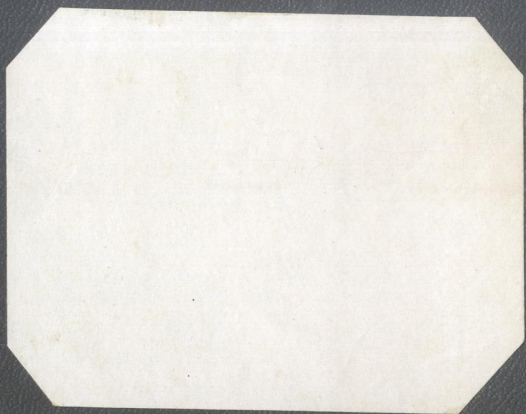

ДЕШЕВА БІБЛІОТЕКА
РАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА

І. ФРАНКО

~~43400~~/19

4057

ЦУВАКСИ

(101)

№ 19

Ціна 5 коп.

№ 19

УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК

405 ф

Львівська Філія
Бібліотеки АН-УРСР

405 ф

261/

837

Друкарня „Український Робітник“.

Укргол. № 2513. Зам. № 3624. Прим. 5160. Харків 1927.

06

43400

19

ЦУВАКСИ¹

— Володислав Калинович, Гнат Калинович! Ану збирайтеся сакомпак². Підете до суду.

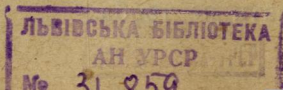
Так командував ключник поліційного арешту. Два хлопці, в бруднім, повнім різного народу поліційнім арешті цілу ніч майже очей зажмурити не могли, попихані, поштовхувані й потручувані п'яними арештантами, перемерзлі на голім тапчані з дошок, голодні й залякані, зірвалися на той голос, мов на клич рятунку.

Сьогодні рано дано їм по шальці³ теплої води з кількома зернятками круп, званої тут юшкою дубовою (ячмінною), і по

¹ У в'язничім жаргоні означав особи, що ново прибувають до тюрми.

² Зіпсоване німецьке „Mit Sack und Pack“ т. зн. з усіма речами.

³ Шалька—мисочка.

буханцеві чорного й незвичайно квасного хліба. По такій страшній ночі їли з апетитом, а зараз узяли останки хліба з собою і, не оглядаючися, вийшли з проклятої келії. На подвір'ю стояла вже досить значна купа арештантів, також призначених до суду, під проводом двох дозорців з-поміж вислужених військових людей, узброєних рушницями з багнетами нагостро.

Обох братів, як також пошкодованого ними господаря, переслухав іще вчора комісар поліцейний, а сьогодні прислав повідомлення до поліцейного арешту, що їх папери будуть відступлені карному судові, що їх самих треба негайно туди відіслати.

— Ану, панове злодії, ставайте парами! Руш!—закомандував старший „дід“, цеб-то дозорець конвою.

Арештанти мовчки виконали його наказ, і похід рушив через фіртку „фурдигарні“ на вулицю! Один „дід“ ішов спереду, а другий ззаду. Хоча на вулиці по сильнім дощі було болото, не йшли пішоходом, але, по припису, краєм вулиці, куди їздять вози, бродили по кістки в зимнім болоті. Що наші герої були без обуви, про це, мабуть, і згадувати не треба.

Перед будинком поліції похід задержався на хвилину. Один з „дідів“ пішов на інспекцію, щоб забрати папери арештантів, а ті дзвонили зубами на вулиці. Росив дрібний, але густий і холодний дощик і ані сліду не було вчорашнього теплого дня. Прохожі під дощовиком манджали поспішно хто куди, ледве оком кидаючи на купку обдертих і знівчених суб'єктів, що з німою завистю поглядали за кожним, що відходив, не то благаючи його про якусь допомогу, а бодай потіху, не то докоряючи йому в міру, як байдужно віддалявся.

— Влодку, ти не змерз?—запитав Гнатко зі сльозами в очах брата, що так само, як він, посинів і трясся з холоду, але з брутністю правдивого босяка пробував свистати.

— Ні,—відповів Влодко.—Або що, тобі може зимно?

— Авже ж зимно—сказав Гнатко і закашляв.

— А, то креши з коліна вогонь і загрійся,—сказав Влодко, очевидно бажаючи розсмішити понуре перемерзле товариство. Але бачачи, що зусилля його дотепу було даремне, похилився до Гнатка й шепнув йому тихенько:

— Дурню, не плач при людях! Думаєш, що я у хутрі і берлачах¹ тут стою? А як тобі дуже холодно, то все-ж маєш хліб під пахою, бери і гризи, то буде тобі тепліше! І справді, Гнатко зі зневірою розпуки послухав ради брата і почав великими шматками гризти хліб, який мав під пахою.

Врешті, по півгодиннім чеканню прийшов „дід“ з паперами, товариство, голосно клянучи „прокляті дідівські порядки“, рушило далі до карного суду, чи то, як кажуть злодійчуки жартом, „під крука“. Там запропорено їх насамперед „до клітки“, то значить до темної й тісної хижі під сходами, зараз проти входу з сіней, положеної так, що поміщені в ній люди були якраз у точці, де перехрещувалися два протяги холодного повітря. Брати були промоклі до нитки й замість хоч трохи загітися під дахом, тут почали ще сильніше трястися і дзвонити зубами. Влодко давно вже перестав свистати й зігнувся вдвоє, а Гнатко, обгризши цілу верхню шкурку зі свого хліба, сидів у кутику і плакав, хукаючи в пальці. З клітки викликувано одного по

¹ Берлачі (нім. слово)—подорожні чоботи повстані.

другім, проведено зараз побіч до подавчого протоколу, де вже ждав стражник з паперами, і там втягано їх імена і прізвища з додатком особистого опису до книги і потім виписувано доручення надзорцеві тюрми, щоби дану особу помістив у слідчій арешті.

Гнатка і Влодка закликано вкупі. Сивий лисий протоколянт, з великими вусами й величезними окулярами на носі змірив їх суворим поглядом і сплюнув.

— Такі хлопчики, недавно від маминих грудей, а вже на крадіж і розбій пускаються. Тьфу, що за світ!

І потім почав поволі писати гусячим скрипливим пером, бурмочучи собі під носом те, що писав.

— Во-ло-дислав і Гнат Ка-ли-но-вичі, брати бли-зню-ки, літ 9, Во-ло-дислав brunet, Гнат блон-дин, з лиця кругляві, ніс зви-чай-ний, очі у пер-шо-го чор-ні, у дру-го-го сині, зріст мар-ний, особливих оз-нак ніяких. Ну, рушайте до чорта!

Стражник узяв обох братів рівночасно за плечі й випхав їх за двері.

— Ордонанс! — крикнув і, віддаючи стоячому при дверях ордонансові папір, сказав: —

Відпровадити тих смаркачів, хай трохи загріються, бо незабаром зовсім духу в них не стане.

Стражник був старий, суворий службист, але мав також дрібні діти й не раз думав, що то з них буде, як його не стане? Вид тих бідних хлопчаків з буханцями арештанського хліба під пахою, перемерзлих, поси́нлих, мокрих і напівголих розбудив жаль у його серці, а радше страшну думку: хто знає, може і для моїх хробачків така сама доля вгорі писана.

Брати тимчасом у товаристві стражника пішли довгим, напівтемним коридором, з котрого виходилося на якийсь вузький ганок, затіснений з одного боку муром судового будинку, а з другого дерев'яним парканом, високим на два сажні з гаком.

Рівно вузька, чисто злодійська фіртка провадила з того ганку на тюремне подвір'я, гладке й порожнє, висипане піском, а декуди вибруковане кам'яними плитами, зі всіх сторін окружене то мурами домів, то високими дерев'яними парканами.

Проти входу стояв довгий двохповерховий будинок тюремний, з брудно-жовтими стінами, тісними ґратованими вікнами, закритими

в напівпідвальних камерах дерев'яними кошами, що зовсім заслоняли вид, а впускали тільки згори дрібку денного світла до середини.

Перед вікнами по вузькій брукованій стежці ходив мовчазний стійковий з рушницею на плечі. У перемоклім плащі ступав він туди й назад, німо відміреним кроком, мов машина. Зрештою, на подвір'ю було зовсім пусто, лише в дверях тюремного будинку стояли ще два вояки, один ключник і від часу до часу пробігав один або другий арештант у сивій суконній куртці, в таких самих штанях і шапці, поспішаючи то до варстату, то до канцелярії. Вояки в дверях розмовляли з ключником, котрий чогось сміявся, голосно побрязкуючи ключами від в'язничих келій.

Побачивши братів, що йшли до нього, засміявся ще голосніше.

— Гей, ну, цувакси! Цувакси! А, гості до нас, вітайте! Але до сто чортів, звідки ви таких рекрутів видерли?

— Ну, ну,—сказав стражник, що провадив арештантів і йдучи ззаду, встиг по складах відчитати їхню вину,—не дуже з ними дрічється! Малі вони, малі, але пташки не аби-

які! Бачите, за крадіж та скалічення. То не жарт!

І показав веселому ключникові папір.

— Фіу, фіу!—крикнув той, роблячи зразу поважну міну.—Коли так, то вибачайте. Таких панів треба з честю прийняти! Заждіть, мої панство, зараз вам візьму міру, якої шибениці для вас буде треба.

Це кажучи, видобув з кешені дерев'яний складаний локоть, розпустив його й підійшов до Гнатка, ніби й справді хотів узяти з нього міру.

Хлопець переляканий здрігнувся і притулився до брата. Хотів крикнути, але голос завмер йому в грудях.

— Ходи сюди!—заверещав ключник, від которого чути було сильний запах горілки.—Вмів ти один з другим на шибеницю заробити, то дай же собі спокійно міру зняти!

Присутні вояки і стражник, що привів арештантів, стояли мовчки, здавлюючи сміх над оригінальним жартом ключника. Але хлопцям зовсім було не до жарту. Мороз, ослаблення, похмуре товариство, все це пригнобило їх; в обридливім жарті бачили страшну дійсність і подавалися взад перед наступаючим ключником. Щойно Влодко,

поглянувши довкола, побачив насмішливі обличчя і пізнав, до чого воно йде. Але замість зрадіти, обурився з такого жарту, що їх обох на мент пройняв таким жахом. Чорні його очі загорілися, мов два вуглики, кулаки стиснулися, а коли ключник, усе ще з грізною міною, приступив зовсім близько до нього і нахилився, щоби приложити лікоть, Влодко зі стисненими кулаками кинувся на нього, б'ючи його в лице, в бороду, в груди що-сили і кричучи вриваним, приглушеним голосом:

— Собако! П'янице! Маєш! Маєш, щоби ти знав, як жартувати!—Ключник одскочив, немов укушений гадюкою.

— Браво, малий, браво! Буде з тебе добрий рекрут,—закричали вояки, яких іще три вийшло з вартівні приглядатися забавній сцені.

Цей оклик долив оливи до вогню. Лице ключника набігло кров'ю, зуби заскреготали. Стиснув кулаки й розмахнув рукою, приступаючи до Влодка.

— А ти, смаркачу!—крикнув,—то ти так до мене? Не досить, що на світі провинився, ще й тут будеш? На, маєш, щоби ти знав, як тут поводитися!

І підніс руку, щоби з цілої сили вдарити Влодка по голові, але піднесену руку задержав у повітрі капрал.

— Ні, пане,—сказав капрал суворо.—Ви завинили, не маєте права його бити!

— Що?—заверещав ключник, пробуючи вирвати руку.— А ви яке маєте право мішатися до нашого домашнього порядку?¹

— Вибачте,—сказав спокійно капрал,—тут є наша вартівня і тут я маю право держати свій порядок. А там робіть собі, що вам подобається, я не буду до вас мішатися.

— Ну, я там того щенюка заб'ю—крикнув ключник.

— Добре,—сказав капрал іронічно,—я буду за свідка!

Підчас цілої тої несподіваної суперечки брати стояли вкупі під стіною, стулені докупи, зблідлі, дрижучі і злякані. Їх дитячі серця

¹ Австрійські закони про карне поступовання містили дуже вільнодумні приписи що до становища в'язнів у слідчій арешті, з тим, одначе, додатком „поскільки вони не противляться в'язничому домашньому порядку“. На жаль, одначе, в кожній тюрмі є домашній порядок, що походить іще з часів темного абсолютизму і певно суперечить тим виданим законам, що тому є лише на папері, але в практиці зовсім не бувають примінювані.

стиснулися з жаху при вступі в той новий так відмінний і страшний світ, що проковтнув їх, як думали без вороття, мов якась страшна ненаситна потвора ковтає свою жертву.

— Пане Трапішевський—роздався раптом голос з глибини сіней!—А вам що такого? Чого так кричите на цілий кримінал?

Рівночасно із сутінка, в дальшій часті тюремного коридора, виринула мала, кругла, як гарбуз, постать пана начальника тюрми з великою, товстою головою на короткій шиї, з гладко виголеним обличчям і добродушним усміхом на величких, червоних і налитих устах. Згідно з тодішніми приписами та постать зодягнена була в мундур напіввійськовий зі старшинськими обвідками і шпагою при боці, що надавало їй незвичайно комічний вигляд. Але саме той смішний вид, якого сам начальник був свідомий, той добродушний усміх, дзвінкий і ласкавий голос, швидкий, дрібний хід,—усе це було в яскравій суперечності з загальною фізіономією в'язничого закладу, а в очах арештантів робило начальника якоюсь появою з иншого світу, свіжою і симпатичною.

Але мимо позірної добродушности була то людина незвичайно сувора для всяких провин

своїх підвладних, арештантів чи стражників та надзвичайно точна й сумлінна при виконванні обов'язків своєї важкої служби. Особливо стражники мусили його берегтися. То й не диво, що почувши його голос, воївничий ключник зразу спустив гребінь і змалів, що годі було пізнати. Витягаючись по-військовому, з лицем зверненим до начальника, замість прямої відповіді на його питання, сказав урядовим тоном:

— Ще два цувакси, прошу пана начальника.

Це кажучи, подав начальникові доручення подавчого протоколу.

— Що то ви, хлопці—сказав начальник, поглянувши на папір і звертаючись потім до хлопців—за крадіж і калічення. Бійтеся бога, діти, що ви зробили?

Брати, все ще трясучися всім тілом, у німім здивованню гляділи на нього великими очима, не кажучи ні слова.

— Мій боже,—крикнув начальник, підходячи до них і приглядаючись їм ближче.— Та ж ті бідняги босі й напівголі, промоклі, перемерзлі. Ну, і мають же ті люди серце, гнати їх у такий холод з поліції і ще держати в „клітці“. Швидко, пане Трапішевський, борзо! Принесіть їм сорочки, підштаники,

кафтани й шапки. Все, що треба. Ходіть до моєї канцелярії, хлопці, зогрійтеся трохи, зараз вас переодягнемо. Мій боже, мій боже, навіть над худобою гріх би було так знущатися, а то ж люди, діти. Що воно знає про крадіж? Певно, десь у сад залізли, пару яблук урвали або щось подібне. І зараз-то по криміналах тягати.

Так гомонячи сам із собою, чесний начальник отворив канцелярію і впровадив до неї хлопців. У канцелярії було хоч не дуже ясно, але зате тепло.

Промерзлі хлопці станули коло печи, щоби зогрітися. Щикавка стискала їх горла. На всілякі питання, задавані їм начальником, ніщо не відповідали, лише з-під ока, як зловлені в лісі вовченята, споглядали на свого нового пана.

— Дике воно, перелякане, занедбане, прибите нуждою і це має суддя судити,—бубонів даліше сам до себе начальник, ходячи по канцелярії і часом зиркаючи на хлопців.—Не їх я судив би, але їхніх батьків, що їх на такий шлях пустили.

— Ми не маємо ні тата ні мами!—відозвався раптом Влодко тоном напівбутним, напівжалібним.

— А так, то річ ясна!—сказав начальник, ніби врадований, що йому одна загадка прояснилася.—Сироти без батька й мами, хто про них має дбати. Ну, але досить вам уже стояти коло печі, ще катару наберетеся! Ходіть сюди, скидайте свої мокрі лахміття, тут маєте сухі, переодягніться!

Коли хлопці перебиралися в однім куті канцелярії, начальник сів на своїм урядовім кріслі і вписавши, що було треба, до своєї книги, звернувся до ключника.

— А що, пане Трапішевський, скільки-то нам гостей сьогодні прибуло?

— П'ятнадцять, прошу пана начальника.

— О, то багато, то багато! А маєте вже місце, щоби тих малих помістити?

— Або я знаю, прошу пана начальника. Може одного на 45?

— Але ж там уже є 15.

— А один міг би піти на 15.

— Але ж і там уже 10, хоч це келія на вісьмох, так що два мусять спати на підлозі.

— Ну, то дам одного...

В тій хвилині Влодко, лише в сорочці і підштаниках, що воліклися за ним по землі, підступив і перервав слова ключника.

— Прошу пана начальника,—сказав благальним голосом,—я прохав би, щоби нас дати обох разом.

— Обох разом?—вигукнув здивований тою смілістю ключник.—Бачите його! Чого він хоче. Оба до одної справи належать і обох їх разом давай. Щоб ви змовлялися, як викручуватися при протоколі.

— Того неможна, мій хлопче,—сказав начальник.

— Але ми ж не будемо викручуватися,—перервав, оживляючись, Владко.—Ми вже до всього призналися на поліції і не маємо чого викручуватися, а ми один без одного не можемо бути.

— Чому не можете?—питав зацікавлений начальник тюрми.

— Бо не можемо!—сказав поважно Владко.—Відколи живемо, ми ще ніколи не розлучалися. Прошу пана начальника нас не розділювати. Ми будемо чемні.

— Як нас розділять, то я умру, голову до муру розіб'ю,—сказав зі свого кута Гнатко спокійним аж смішно рішучим голосом.

— Не будеш там тихо, смаркачу,—крикнув ключник.—Ви їх, пане начальник, не слухайте, то драбуги!

— Дайте спокій, пане Трапішевський,— відтяв начальник.—То вже моя річ, що з ними зробити. Дайте їх обох разом, але де?

— Коли обох разом, то може б найкраще було на 44.

— Де? На 44 до Семка Тумана?

— Так, прошу пана начальника.

— Але ж то божевільний. Він може ко- того з них скалічити або вбити.

— Куди там, прошу пана начальника. Він їх тільки навчить послуху й покірности. Той, що вчора дістав від нього горшком по голові, не хотів його послухати й надто ще глузував собі з нього. А для хлопців це буде найкраще, бо старий не зіпсує їх.

Начальник подумав хвилю, врешті, сказав.

— Хай і так буде. Провадьте їх на 44. Що-правда, це келія лише на два ліжка, але малеча можуть оба спати на однім. А що будуть вкупі із Семком Туманом, то може це ще на щось пригодиться.

— Ну, волоцюги,—сказав ключник до братів, коли вийшли з канцелярії і, спотикаючись у широких арештантських одягах, ішли сходами на другий поверх,—ходіть ви, тепер я вам покажу, як до мене сіпатися. Тут вам не пан начальник, але я пан. Ти, шиб-

нику,—гаркнув від до Влодка,—ти мені до очей кидаєшся? Ах ти не боже сотворіння! Але буде вам там, не бійтеся, пізнаєте, що то є Семко Туман. А я, певно, не буду такий дурний брати вас до іншої келії. Ого! Нехай вас хоч позабиває. Ще як почую ваш вереск, втечу на другий коридор, щоби нічого не чути, я вам не пан начальник, що над кожним волоцюгою розжалобується, як над рідним братом. Ану, беріть собі солом'яник, подушку, коц і простиню тут із цієї купи.

На коридорі другого поверху лежали великі купи реквізитів: соломою випхані арештантські сінники, такі ж подушки, ніби чисті плаhti й сиві вовняні коци. Хлопці взяли подушку, коц і простиню, але солом'яника мимо всяких зусиль не могли двинути.

— То мені злодії, навіть сінника собі занести не можуть!—гнівно крикнув ключник і досить сильно вдарив одного і другого в'язкою ключів по плечах.

— Ну, рушайте до келії!—пішов наперед коридором. Врешті щез у темній заглибині муру, в якій були зовсім чорні, дубові двері, оковані довкола і навхрест грубими залізними штабами, з малим віконцем

посередині, забитим бляхою, рідко поді-
равленою, як друшляк¹, а крім того за-
миканою назверх залізними дверцятами.
Ключник отворив потім замок при дверях і,
одпираючи їх, впустив братів по одному до
середини, крикнувши:

— Цувакс! І ще цувакс!

І при тих словах не занедбав одному і
другому дати знов в'язкою ключів у плечі
і то з притиском, так, що хлопцям аж сльо-
зи в очах поставали. За арештантами і ключ-
ник увійшов до келії, лишаючи за собою
двері відхилені.

Казня під числом 44 була одна з ліпших
у цілім закладі. Вже те одно, що находилася
на другім поверсі, було корисне: була низь-
ка, вікно мала більше й доступніше, а
тим самим мала більше світла і виду, ніж
келія на першім поверсі, а тим більше на
партері. Була то, зрештою, кімнатка зовсім
низька, що мала ледве 6 кроків здовж, а 4
поперек. Попід стінами по обох боках вікна
стояли два тапчани, один застелений, а дру-
гий з голих дощок. У протилежних кутах

¹ Друшляк—з німецького Durchschlag—кухонне на-
чиння з заліза для протирання яблук, гороху та инш.

по обох боках дверей стояла в однім куті залізна піч, скута залізними обручами, немов дуже тяжкий злочинець, а власне тому, щоб арештанти не могли зняти верхньої частини печи чи то для добуття вогню до куріння чи то в данім випадку для втечі, а в другім куті стояв дерев'яний причандал, званий у арештантському жаргоні „зоська“. Це було ціліське умебльовання келії.

На застеленім тапчані, лицем звернений до вікна, сидів чоловік велитенського росту, з довгим, як молоко білим, волоссям, що спадало йому на могутні плечі, у звичайнім арештантським одягу. На колінях мав ліру, на котрій очевидно недавно грав, бо права рука тримала ще ручку корби, а ліва спочивала на дерев'яних клавішах. Але в хвили, коли хлопці через отворені двері ввійшли до середини, в казні панувала цілковита тишина, а потім спроквола звернулося до них жовте, ніби мервецьке, обличчя, окружене білим волоссям і такою самою, аж до грудей, бородою. Зморщене чоло, бліді безкровні уста, а особливо цілком білі, кров'ю підбігли сліпі очі надавали цьому обличчю щось страшного так, що хлопці на перший вид тої постати станули як закам'янілі.

— Маєте тут двох цуваксів, Семку,—сказав до нього ключник.—Будьте їм добрим господарем! Як вас не схочуть слухати, то бийте, скільки влізе. Я вам дозволяю.

Й, обертаючись до братів, на відхіднім промовив:

— Ну, бувайте здорові! А не забувайте, що дід Семко п'ять людей одної ночі зарізав і що він сліпий, а як б'є, то не бачить куди б'є. Сподіваюся, що й вам догодить.

Те сказавши, вийшов і двері за собою замкнув на колодку, що висіла при дверях на масивнім скоблі.

Остання рекомендація ключника до решти налякала хлопців і замкнула їм мову.

Отже ще перед карою запхано їх у товариство такого страшного чоловіка, п'ятикратного вбійника, піддано їх навіть почасти під його владу.

Стали бідняги зовсім запаморочені, не сміючи рушитись, не сміючи глянути на себе і, як закляті, не стуляли очей із широкого, мертвого, до них зверненого, на них сліпаками моргаючого лиця страшного дідугана.

— Ходіть сюди, діти—сказав дідуган глибоким, немов гробовим голосом.

Хлопці навіть не могли думати про спротивлення і приступили до нього.

Раптом дід простягнув довгу кєстисту руку, охопив нею Влодка за голову і притягнув до себе. Влодко зі страху аж губи загриз, щоби не крикнути, гадаючи, що дід зараз на вступі, пан-біг знає, що хоче з ним робити. Але дід, притягнувши його близько, лівою рукою відложив на бік ліру, а потім почав обома руками обмацувати Влодкове волосся, чоло, лице, плечі незвичайно дбайливо й систематично, як вправний купець обмацує штуку худоби, яку хоче купити. Потім нахилився й обнюхав голову хлопця, втягуючи носом запах його волосся, як пес, що нюхом іде за слідом звіря.

— Як називаєшся?—запитав дідуган.

— Влодко Калинович.

— Влодко... Влодко... Влодко Калинович,—повільно повторяв дід, немов би вчився напам'ять отих слів.—А скільки маєш літ?

— Дев'ять.

— А яке маєш волосся?

— Чорне.

— Чорне! А так я й гадав. І я колись мав чорне волосся. Це гарно.

Ну, а другий де?

І знов витягнулася довга рука в порожній простір, поки не намацала Гнатка.

— Це мій брат Гнатко,—сказав випущений і осмілений де-що Влодко, підчас коли дід з Гнатком робив ті самі маніпуляції, що і з ним попереду.

— Гнатко... Гнатко Калинович, чи так?

— Так,—сказав тихо й несміло Гнатко.

— А ти скільки маєш літ?

— Також дев'ять, ми близнюки.

— А волосся яке маєш?

— Біляве.

— Ага, бачиш його! Біляве. І це гарно. Моя жінка мала біляве волосся... хороша була. А защо вас сюди привели?

— Ми ходили красти картоплі,—сказав відважно Влодко,—аж тут господар зайшов нас ззаду і схопив обох у руки.

— Обох?—живо закликав дід.—А то як?

— Ми не мали куди тікати, тож ми оба кинулися на нього. Ми думали, що як разом на нього вдаримо, то може повалимо його на землю.

— А бачиш його, що за хитрі хлопці. І хто б сподівався,—гукав дід, очевидно задоволений, і його сліпе обличчя оживилося, заясніло виразом внутрішнього життя.

Хлопці почувалися вже далеко свободніше і менше пригноблені його присутністю, хоч усе ще стояли непорушно напроти його, сперті об свій голий тапчан.

— Але,—сказав Влодко,—господар, чорт, мабуть, того сподівався, бо присів, розставив руки і схопив нас обох за ковнір, ніж ще ми могли на нього вдарити.

— Овва!—закликав дід із живим спочуттям.

— Зловив нас,—оповідав дальше Влодко,—і як нами обома потряс, то я гадав, що мені голова з карку злетить, як яблуко з галузки. „О!—думаю собі,—щоб ти здох!“ І кричу Гнаткові: „вали його лобом у бік“—як лише його Гнатко головою в бік гримнув, він лівою рукою хапнувся за ребро, а Гнатко в ноги. А я тимчасом ніж з кешені, як фалатну його в праву і мене мусив пустити.

І так ми втекли, ще й краденої кукурудзи набрали, бо вже не мав охоти гнатися за нами. Щойно вечером на вулиці забрав нас поліцай.

Молодці хлопці,—сказав дід.—Мудрі хлопці! І я колись такий був і ще й тепер таких люблю. Не бійтеся, буде вам тут добре; я лише нюньок і плаксіїв не люблю. Тих б'ю, чим попало. А ви не бійтеся. А що вам той

п'янюга ключник про мене набалакав, то ви плюньте йому в очі. Бреше, як пес. Я нікого не вбив. Правда, пани мають на мене підозріння, що я вирізав цілу родину. Зате вже десять літ мене мучать. Десять літ слідство зі мною провадять, а нічого вислідити не можуть. По всіх судах мене волочать, сотки свідків стягають і нічого доказати мені не можуть; я осліп у слідстві, посивів у слідстві і чую, що в слідстві помру, а вини мені не докажуть.

Все це сказав голосом спокійним без ніякого зворушення або обурення, вліпивши свої білками і кров'ю заплилі очі в пустий простір, немов би з якоїсь невидної книжки читав суху записку про якусь дивну й зовсім байдужу подію. Але на хлопців те коротке оповідання тим сильніше зробило вражіння. Стояли, запираючи дух у собі і вдивляючись у діда з зовсім іншим почуттям, з незатаєним співчуттям і милосердям.

— Маєте, злодії, сінник,—сказав ключник, отворяючи двері,—хоч варто б вам так зробити, щоб ви спали на голих дошках.

Арештант положив сінник на тапчані і мимоходом шепнув щось дідові, на що той лише головою кивнув. Арештант пішов, двері

замкнулися, а хлопці взялися стелити ліжко. Сінник був великий, так що для обох їх було на нім місця доволі. Також і коц один для обох вистачав, так що Влодко, пошептавши з братом, звернувся до діда.

— Може вам ще одного коца треба? Для нас буде одного.

— А як змерзнете? Тут іще не топлять, аж від „усіх святих“ починають, а вночі холодно.

— Маємо дві простині! А може ви мерзнете вночі, то вам коц пригодиться.

— Авже ж що мерзну,—сказав дід, приймаючи коц.—Бог заплатить вам, діти!

Сумерк западав що-раз густіший. В казні залягла тишина. Дідуган усе ще сидів на своїм місці, не думаючи навіть кластися. На його колінах знов лежала ліра.

— Ідіть спати, діти,—сказав.—Не дивіться на мене, я старий, не можу спати. А ви, певно, втомлені.

Хлопці і справді були дуже змучені й ослаблені із-за попередньої безсонної ночі й перестуди.

Розібралися отже і поклалися вкупі на своїм тапчані. Але заснути не могли. Лиця їх постійно звернені були на діда, якого

голова на потемки блестіла, як білий неозначеної форми туман. По хвилині мовчанки дідуган зідхнув пару разів, похилив голову й поволі покрутив корбою ліри. Струни інструменту видали протяглий, жалісний голос, ніби зойк тихий. Клапнули під пальцями діда клавіші, струни видали ще жалісніший акорд. Той акорд потягся в нескінчену даль, впадаючи часом у відміну, то знов повертаючись до первісних тонів.

До тої музики дід заспівав тихим, але чистим і виразним голосом сумну арештантську пісеньку:

Сумно світить місяць, а мені не спиться,
Ніколи нещастя моє не скінчиться,
Я сиджу в в'язниці і терплю неволю
Плачу й нарікаю на нещасну долю.

Хлопці мимоволі щільніше притиснулися один до одного на згуки тої музики і тієї пісні, співаної повільно на нуту дуже просто, а проте зворушливу до глибини, особливо для кожного, хто буває в тім становищі, про яке говорить пісня.

Гнатко притулив лице до шиї брата і почав потиху плакати; його теплі сльози капали на шию Влодка. Влодко зразу хотів його пострікнути, але не міг, відвернувся лише,

поцілував Гнатка в мокре око сказав шепотом:

— Ну, ну, дай спокій, якось воно буде!
А дід дальше співав про долю арештанта:

Кликали до суду дізнання складати,
Мій адвокат гнівно взявся докоряти,
Став мене корити: скажи, чи убив ти,
А як скажеш правду, не будеш тут гнити.

— Слухай, Влодку, слухай—шепнув Гнатко, підводячи голову і надслухаючи. Об стінку під їх боком стукано очевидно куснем дерева.

Насамперед застукано раз. Дідуган зараз перестав грати і співати, відложив ліру, встав і, не мацаючи, підступив до стіни, де кінчився їх тапчан, і дерев'яним клавішом своєї ліри так само стукнув об стіну. Зараз відозвалися з тамтого боку численні стукання в певних відступах, то частіші, то рідші. По кожнім відступі дід стукав по разу, ніби даючи знак, що зрозумів. Потім телеграфіст із сусідньої келії скінчив, а дід почав йому таким самим способом передавати новини.

Хлопці чули про той спосіб порозуміння, якийсь зі старших вуличників учив їх навіть злодійської азбуки, але не зняли собі

її, не могли отождіти нічого зрозуміти з тої розмови, що велася через стіну.

Скінчив дід і знов почав сусід, але цим разом коротко. Замість відповіді дід стукнув тричі і відійшов від стіни, а станувши під вікном між тапчанами, тричі стукнув зап'ятком у підлогу. По хвилі відізвався із долу також потрійний стукіт. Дід виліз на фрамугу вікна і приложив голову щільно до ґрати, а руку висунув надвір і зараз втягнув її назад, відв'язавши з довгої, тоненької з прутів звязаної жертки лист, поданий йому через вікно з сусідньої келії. Зліз із вікна, підсунувся під тапчан, на яким лежали хлопці, і намацав десь у захованій щілині мотузок.

На його кінці прив'язав лист і спустив через вікно вниз до казні, що лежала безпосередньо під ним, де його також відібрано. Коли дід звивав мотузок, відізвалися знов три стуки з долини, знак, що лист відібраний. Дід відповів так само трикратним стуком зап'ятка в долівку, а потім своїм клавішом стукнув тричі в стіну й аж одержавши таку саму відповідь, сів знов на своє місце і взявся до ліри. Вечірня пошта була полагоджена.

Хлопці з подивом поглядали з-під свого коца на всю ту роботу. Їм здавалося, що дід уночі відмінився, що напливаюча пільма влила в ту велитенську постать нове життя. Його рухи були певні й бистрі, голос чистий, дзвінкий і зовсім не такий гробовий, яким говорив до них, а та жива комунікація його з арештантами в усіх кутах надала йому в їх очах принаду якоїсь таємної сили. В їх уяві снувалися сцени з маминих оповідань про старих чарівників і ті чарівники прибирали зовсім виразні риси і вид Семка Тумана.

А дід сидів знов спокійно й непорушно на своїм тапчані. Спати ані не думав. Настроївши свою ліру, загравав ті самі, що й перед тим, сумовиті акорди й кінчив перервану арештантську пісню.

Я сказав всю правду, засуд ось читають.
Прийшли батько й мати, сумно мя вітають:
Будь здоровий, сину, закутий в кайдани,
Не хотів нас слухать, ходи в дерев'яних.

Голос замовк на хвилю, лише ліра брязкає.

Чи то дід зідхнув? Чи струни посунулися по дерев'янім кілку?

Але ось знову дід заспівав тихіше, жалібніше.

Маєш дерев'яшки, обстрижений волос,
Сидиш у в'язниці, в полі паде колос,
Маєш дерев'яшки і сіру сукману,
Я тебе стидаюсь, як при тобі стану.

Пісня скінчена. Ліра забреніла сильніше, живіше мов би вбогі, сумні тони на її струнах затремтіли в передсмертних судорогах. І поплив у півсонній уяві хлопців далекий широкий потік темряви. Дош лле і хлюпотить у баюрах. Осінній вітер гонить по пустім полі і десь далеко-далеко свище поміж крутими берегами. А посеред тої темноти, слоти і вітру йде бідний арештант, перемоклий, перемерзлий, і плаче. Сльози його грубі, гарячі падають голосно, мов на шкляну підлогу і розбиваються у тисячні бризки: кап-кап!

— Цить!

— Чи то шкляна підлога розбренілася від сліз, що на неї капають?

— Чи може діткнуло її те жовтаве світло, що паде косим стовпом з петрів п'їтьми?

— Ні, то підлога бренить. То в тім світлі грає рій золотих мушок і видає тихий, ледве

чутний, але безмірно любий звук з невиданих діамантових крилець: нь-нь-нь, нь-нь-нь!

Звук той наближається, стає сильніший, виразніший. Н-н-н! відпливає вгору, вгору, ще вище, тихіше, врешті, розплився цілковито в просторі.

Хлопці заснули.

1894 р.

31.859

„ДЕШЕВА БІБЛІОТЕКА

Видавництва „Укр

Ціна окремого номера

Вийшло з дру

I
Ф
Ц-837

№ 1.	Васильченко—Ху	
№ 2.	Винниченко—Що	
№ 3.	Грінченко Б.—Як	
№ 4-5.	Коцюбинський—Відьма	10 "
№ 6-7.	Васильченко—Оксана. Мати	10 "
№ 8.	Франко—Яндруси	5 "
№ 9.	Коцюбинський—Сміх	15 "
№ 10.	Винниченко—Раб краси	5 "
№ 11.	Коцюбинський—Поединок	5 "
№ 12.	Слісаренко—Редут № 16. Спроба на огонь	5 "
№ 13.	Кониський—Стельмахи	5 "
№ 14-15.	Грінченко—3 заздрощів	10 "
№ 16-17-18.	Васильченко—Циганка	15 "
№ 19.	Франко—Цувакси	5 "
№ 20-21.	Винниченко—Виринок із „Спо-минів“	10 "
№ 22.	Грінченко—Історія одного протесту	5 "
№ 23.	Винниченко—„Малорос-європеець“	5 "
№ 24.	Кониський—Млин	5 "
№ 25.	Винниченко—Маленька рисочка	5 "
№ 26.	Копиленко—Леза	5 "

Замовлення надсилайте до Видавництва „Український Робітник“, Харків. Палац Праці, кв. 126, тел. 8-76.

Філії та представництва: в Артемівському, Луганському, Сталіні, Маріуполі, Кривому Розі, Дніпропетровському, Микитівці, Одесі, Москві та инш. містах

Вимагайте по всіх книгарнях, кіосках та полицях

4133

31.859

$\Phi \frac{\bar{I}}{\mu - 837}$

